

NAGY SZENT MİKLOS HAZİNESİNE AİT BİR KAPTAKİ AVAR YAZISI*

Аварская надпись на сосуде из клада Надъ-Сент-Миклош

Oleg MUDRAK (Çev. Emine ATMACA*** - Reshide ADZHUMEROVA****)**

Gazi Türkiyat, Bahar 2015/16: 209-217

1799 yılında, günümüz Macaristan'ının Torontal bölgesindeki Aronika nehrinin kıyısında Nagy-Zent-Mikloş (Büyük Aziz Nikolay) köyünde 1,5 metre derinliğindeki bir çukur kazısı esnasında büyük demir bir kabın içinde toplanmış içerisinde çeşitli eşyaların olduğu bir altın define bulunmuştur. Bu defineye; yedi sürahi, on bir bardak, iki kadeh, iki kupa ve bir boynuz vardır. Kaplar yazı, çeşitli desenler, av sahnelerinin kabartma resimleri ve fantastik hayvan resimleri ile süslenmiştir. Kapların bir kısmında "Doğu Avrupa Run yazısı" ve "Grek harfleri" vardır. Kaplardaki yazıların bir kısmı kazınmıştır, diğerlerine ise damgalar vurulmuştur ve bu damgalar kaplardaki desenin ayrılmaz bir parçasıdır. Grekçe yazılara iki kapta rastlanmıştır ve bunlar kuvvetle muhtemel kuyumcu tarafından işlenmiştir. Defineye birbirine çok yakın bir yazı sistemi hâkimdir. Yazılar, takımın deseniyle ilgilidir. Kaplar, MS V. - X. yüzyıllar arasında yapılmıştır. Nesnelerin ayrıntılı açıklaması, *Joseph Hampel* tarafından yapılmıştır. Defineye, sıra numarası 21 olan kap ilgi çekmektedir. Bu, yuvarlak bir kaptır. Kabın alt kısmının iç yüzey kenarları, halkaya alınmış bir yuvarlak ile süslenmiştir. Halkanın içinde anlaşılmayan bir dilde (Avarca?) Grek harflerle bir yazı damgalanmıştır. Kabın tam ortasına daire çizilmiştir. Bu daireden dıştaki ince halka şeklindeki yazıya doğru kenarları bükük ince şiş gibi çizgiler uzanmaktadır. Bu şişler, daireyi dal demetleri ile süslenmiş olan ve aynı 13-16 ve 19 numaralı kaplarda da görülen sekiz kısma bölmektedir. Kabın dış alt kısmında, halka ile çevrilmiş ve aynı dal demetleri ile süslenmiş dairenin içinde iki hayvanın güreş sahnesi tasvir edilmiştir. Kanatlı aslan, dağ keçisini sıkıştırılmıştır. Kabın kenarı, aynı 20 numaralı kaptaki

* Bu makale, Avarskaya nadpis na sosude iz klada Nad-Sent-Mikloş ("Nagy Szent Miklos Hazinesine Ait Bir Kaptaki Avar Yazısı") // *Orientalia et Classica, Aspekti Komparativistiki* - M.: İzd. RGGU, 2005. Vıp. VI. - s. 81-103 yayınlanmıştır.

** Oleg Alekseyevich MUDRAK (14 Ocak 1963), Rusya Devlet Humanitar Üniversitesi'nde öğretim üyesidir. Rus dil bilimi ve filoloji bilimleri doktorudur. Altay ve Paleosya dil bilimi alanında çalışmaları vardır. Sibirya, Uzak Doğu ve Kuzey Amerika halklarının tarihi karşılaştırmalı dil bilimi alanında uzmandır. 1995 yılından itibaren Rusya Devlet Humanitar Üniversitesi, Doğu Kùltürleri Enstitüsü, Karşılaştırmalı Bilim Merkezi'nde çalışmaktadır. Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü'nün yazarlarından biridir (2003) (Bu bilgi, <http://ru.wikipedia.org/wikipedia> sitesinden alınmıştır) (erişim tarihi: 11.09. 2014).

*** Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kastamonu/TÜRKİYE, eatmaca@sakarya.edu.tr; eatmaca07@hotmail.com

**** Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Bölümü, Kastamonu/TÜRKİYE. reshidekim@gmail.com

gibi biraz içeriye kıvrılmıştır. Kabın kenarından yapraklı bir desen geçmektedir. Aynı desen kabın iç kenarından da geçmektedir. Kabın kenarına aynı 9, 10 ve 20 numaralı kaplardaki gibi menteşeli bir toka eklenmiştir. Kabın çapı 12 cm'dir (Hampel 1885: 44).

Run harfli yazılar şimdilik okunamamaktadır. İkinci yazı, Grek harflidir. Kuvvetle muhtemel bu, aynı kuyumcu tarafından yapılmış ve harfleri az çok birbirine benzeyen tek bir kaptır.

Yazının metni, kabın iç çemberinin kenarına yazılmıştır. Yazının başı, satır içi dikey haç simgesi ile işaretlenmiştir. Tokanın (dairenin ortası) çizgiye göre haç simgesi kabın ortasından yaklaşık 30° açıdadır. İçteki kelime haçın çapraz çizgisine göre 45° açıdadır. Yani; yazının başı içteki resim ile uyumludur. Aşağıda bu yazı verilmiştir. Yazı, araştırmacılar tarafından genellikle ikiye ayrılmış biçimde verilmiştir. Yazının ikiye ayrıldığı konusunda bütün araştırmacılar hemfikirdir. Yazıdaki kelimeler veya sözdizimsel gruplar kuyumcu tarafından noktalarla ayrılmıştır.

BOYHAA. ZOAPAN. TECH. AYETOIGH.

BOYTAOYA. ZωAPIAN. TAΓPOΓH. TAICH.

1959 yılında J. Benzing'in belirttiğine göre, o zamana kadar yayınlanmış olan çeviri denemeleri kelime açıklamalarının şüpheli olduğundan pek tatmin edici değildir.

Bu konuda çalışan Türkologların çevirileri şöyledir:

V. Thomsen: "Zoapan Buyla kap almıştır (τεση, ταισι, Türk. tepsi), bu içme kabı (ητζ-), Butaul zoapan tarafından asılmak için yapılmıştır" (1917 ve 1922 yılları).

V. Thomsen'den başlayarak hemen hemen bütün araştırmacılar bu kelimelerde "kap" kelimesini görmekteler. Ancak bu Türkçe kelimenin açıklanması gerekir. Kelime, ilk olarak Mahmud Kâşgarlı'da *tevsi* biçiminde geçmektedir ve "tepsi, küçük dar sofraya masası" (MK I 423) demektir. Clauson'a göre, "tepsi, ayaklı palet" demektir. Bu Moğolcadan Karahanlı Türkçesine kültürel alıntı olan **tebsi* "yalak, dikdörtgen tepsi" kelimesidir. Belki de balık avı ile ilgili hasar görmüş bir metin parçasında eski Uygur-Mani *tevsi kovyası* "onun yalağı ve kovası" kelimesidir (Clauson'a göre "his dish (trough?) and pail") (1972: 445). XIV yy. itibaren (Codex Cumanicus) "tabak" ve Osmanlı Türkçesinde XVIII. yy. "mağmû'a diye adlandırılan küçük bir tepsi"dir. Çapı 12 cm. olan içme kabı için aynı adlandırmayı burada görmek çok şüphelidir ki, dudak ünsüzünün ortadan kayboluş durumuna da açıklık getirilmemiştir. Bu Moğolca kelime tabanının Çincedeki 帖 *tiě*, Orta Çincedeki *thiep* "plak (yazı ile), harita" (Tan sülalesinden) veya 牒 *diě*, Orta Çincedeki *diep*, Eski Çincedeki *l(h)ēp* "plak (yazı ile)" ile bağlantısı zayıftır.

Yine de bu çeviriye istinaden araştırmacılar, Slavcadaki *jupan* kelimesinden hareket etmişlerdir. Ancak (**županъ*) - idari unvan, *jupa* “bölge; toplum, aile, hizmetliler” ve eski Çekçe *hpán* kelimelerinden onu çıkartmak çok zordur. Kâşgarlı Mahmud’da tekli olarak geçen *č/žUp/ban ~ č/žÜp/ben* “köy muhtarının yardımcısı” (20217) kelimesini buraya eklemek zayıf bir ihtimaldir. Clauson’un etimolojisine bakılırsa, daha sonraki tespitlerde bu kelime *čoban* “çoban”dır (1972: 397-398). O zaman sert affrikat *č*’nin Slav alıntılarda *j-* ile yer değiştirmesi ve de Grekçe *č*’nin *τ*- yerine kullanımı hiç anlaşılmamaktadır. Ya da büyük bir ihtimalle Kâşgarlı’da Karahanlı Türkçesindeki Moğolcadan alıntı *žöben*, **žöb* “doğru, dürüst”, *žöble-* “istişare et-, danış-”, **žöbsi-* “müzakere et-, danış-, tartış-”, **žöbde-* vb.; yani ilk biçimi **žöben* “danışman, yardımcı” kelimesidir. Bu kelimenin dar bir semantiği olup, bu durumla pek bir alakası yoktur.

St. Mladlenov’a göre: “Zoapan Buyla savaş sahnesini kazımıştır (*digit*, *džigit* “savaşçı”), zoapan Butaul içindeki haçı (ητç-) kazımıştır” (1935 yılı).

Burada “haç” kelimesini tespit etmek şüphelidir ki, bu alıntı olmayan bir kavram için Türkçe eşdeğeri bulmak daha da zordur. “Zoapan”lardan biri haçı kazımıştır, diğeri ise savaşı kazımıştır. Kelime, sanki **žegit* coll. “gençlik, yiğitler, oğlanlar”dır (krş. **žegin* “yeğen”). Bu kelime tabanında herhangi bir türeme var ise bu da “yiğitlik”tir; yani yiğit gibi davranış, “savaş” değildir. Dahası kabın öbür tarafında öteki kaptaki olduğu gibi atlı binici değil de, argalı¹ ile griffonun² mücadelesi resmedilmiştir. Aynı elle diğer kaplar yapılmıştır, sanat bilimcilerin de kaydettiğine göre buna süslemeler de dâhildir. Ayrıca burada şunu da söylemek gerekir ki, kaplarda ne müellifin adı ne de ona ait bir bilgi verilmemiştir. Değerli kapların üzerinde Batı Avrupa’ya özgü böyle bir şeyi görmek pek mümkün değildir.

Gyula Nemeth’e göre: “Boyla Çoban kabı, onun siparişine istinaden yapılmıştır. Butaul Çoban, ona toka yapmasını emretmiştir, bu bir içme kabıdır” (1932 yılı). Biraz değişik bir çeviriyle: “Buyla Çoban kabı, onu emretmiştir; (şimdi o), ona toka yapmayı emreden Butaul Çoban’ın içme kabıdır” (1971 yılı).

Yine üç kabın tokası mevcuttur. Neden sadece birinde böyle bir işaret vardır? Buna toka yapmak ne anlama geliyor acaba? Kaldı ki, burada bütün kaplar tek bir ustanın elinden çıkmıştır.

Marcel Erdal’a göre: “ Bu Buyla Joapan, kabı getirendir. But Aul Joapan’ın yaptığı içme kabıdır” (1988 yılı).

S. Ya. Bayçorov’a göre: “Boyla Zoapan’ın kabıdır, Botaul tarafından yapılmıştır, içme kabı Zoapan’ın çevresi içindir” (1989 yılı).

¹ Yabani bir koyun türüdür (çevirenlerin notu).

² *Griffon ~ Griffin*, genellikle aslan vücutlu, kartal kanatlı ve kafalı mitolojik bir yaratıktır (çevirenlerin notu).

Bu çeviriler, V. Thomsen ve Gy. Nemeth'in ifade ettiklerinin tekrarıdır.

E. A. Helimskiy, çevirisinde Tunguz-Mançu etimolojisini kullanmıştır:

"Bazilevs Buyla'yı jupanlıktan (görevinden) almış, Bazilevs bunu kabul etmiş ve Butaul'u (yeni) jupan olarak atamıştır".

Bu çeviri, diğer çevirilerden farklıdır. Ancak Helimskiy'in teklif ettiği çeviri, bir kapta değil de başkentin bir dikili taşına yakışırdı. Ve her yeni jupanın içmesini isteyen Bazilevs de burada pek şaşırtıcı durmaktadır. Bu çeviride, ζοαπav'un Mançuca *žōni "on" kelimesinden gelen žoanda "onluk başı" ile karşılaştırılması şüphe doğurmaktadır. Kaldı ki, bu ünlü geçişi sadece Mançuca ve kısmen Jurchence ve Nanayca'ya özgüdür. *iče- kökü ise tam tersi Mançuca ve Jurchencede mevcut değildir. *žuyē- olarak tekrar yapılandırılan (~rekonstrüksiyon edilen) kök "değişmek, takas etmek" anlamındadır, Mançucada ise *žuve-n biçiminde ve "borç" anlamındadır. "Tunguz-Mançuca *tāgragī "tanıma (kabul), tanımak" iddiası (c. 272) tartışmalıdır; çünkü Tunguz-Mançucadaki kök *tāku- "öğrenmek (bilmek)" tir (Manç. taqa-, Nan. tāqo-, Neg. tak- ve sadece Evenki tūy-). Mançuca taqaraqū ŋalma "yabancı, bilinmeyen bir kişi" anlamına gelir (SSTMYa II 2006: 149). "Çar" anlamındaki τερη, ταισι ile Tunguz-Mançu *tege- "otur-" ile de karşılaştırılma ihtimali düşüktür. -si eki aracılığıyla türemiş yapı, sadece Mançucaya özgüdür, diğer dillerde -či, -ču'dur. Bu açıkça *-ši'ye işaret eder ki, nefes sürtünmesi ile ortaya çıkan özel bir sessizdir ve geç Mançucaya özgüdür. Jurchence ve diğer dillerde bu yarı kapantılı ünsüzdür (~affrikat). Bu kökün "tahtta oturmak" ile semantik bir çağrışımı yoktur. Tam tersi, Mançucadaki anlamlarından biri "diz çökmek" tir (SSTMYa II 2006: 226). Tunguzcadaki *tegemēr "çar" (Rus çarı için kullanılan adlandırmalardan biri) bu fiil ile bağlantılı değildir; ama tegēme-sel "yabancı halk, yabancı millet", tegēmēlcē "her halk, her soy", Tunguzcadaki *tegē ~ tebē "yabancı halk, yabancı" ile ilişkilidir (SSTMYa II 2006: 226). E. A. Helimskiy bu bilgileri, İliç-Svitç adına Nostratik seminerde vermiştir.

Atilla'nın definesinden çıkan kabın üstündeki yazının çeviri denemesindeki temel koşullarından biri, yazarın tutarlılığı ve hükümdarın hazinesindeki değerli kabın üstündeki yazıyla uyumlu oluşudur. Dolayısıyla bu metnin Bulgar diline ait olduğu düşünülürse kolayca okunabilir.

Aşağıda, yazının transliterasyonu verilmiştir. Yazının imlâsı ise Tuna Bulgar Türklerine ait Preslav yazıtındaki³ ile aynıdır. ω "omega" ve o "omikron" simgeleri burada grafiksel varyantlar olarak açıklanmış, Preslav yazıtında sadece ω "omega" kullanılmıştır (belki de "omega", kelime sonu için daha uygundur; yani "son harftir"). i sesi için Preslav yazıtında olduğu gibi η "eta" simgesi kullanılmıştır. Preslav yazıtında mevcut olan ov digrafı⁴ "u" sesini yansıtır, v ise i'den farklı olan özel yu-

³ Detaylı bilgi için bk. (O. A. MUDRAK "Tuna Bulgar Türklerinin Dili ve Kültürü Üzerine" (Çev. Reshida ADZHUMEROVA-Emine ATMACA), *Gazi Türkiyat*, Güz 2014/15: 155-174).

⁴ Tek sesi karşılayan iki harf (çevirenlerin notu).

varlık olmayan ön sıra sesi yansıtmaktadır. Bu ses, Preslav yazıtında olduğu gibi **i** ile yansıtılmıştır. O zamanın Grekçesinde **e** sesinde örtüşen **ε** ve **αι**'nin birbirinden ayrılması düşünülebilir. **γ** "gamma" simgesi, **G** olarak işaretlenen yumuşak art damak spirant sesin yansıtılması için kullanılmıştır. **ǵ** ve **č** affrikatlar için sırayla **ζ** ve digraf **τζ** kullanılmıştır. **δ** "delta" simgesi **ž** olarak verilmiştir (aynı Türkçe nehir adı olan **Yaik δαικος** gibi; yani Kıpçak grubuna giren Türkçelerden birinin fonetiğini yansıtmaktadır). Burada, diftong (~ikili ünlü) yoktur.

buila. ʒo apan. tesi. žiGetöGi.

buta ul. ʒo apan. taGroGi. içiGi. tesi.

Aşağıda, bu kelimelerin etimolojisi verilmiştir:

buila (bu kelime, en eski Türkçedeki *o sesi -u- olarak yansıtılmıştır. Preslav yazıtında *tul-čī* "doldurdu, tamamladı") demektir. Türkçe *bojla* "mirasçı asilzâde, knez gibi hükümdar", eski Türkçe Orhon runik yazıtlarında geçmektedir: *buĵla baya tarĵan* (Tonyukuk, Bilge Kağan) (> Slav. *bol'a-re*).

ʒo, ʒō- somut işaret zamiri "bu" - Çuv. *šavb* ~ Standart Türkçede *šo kelime başı (~anlaut) pozisyonunda belli olmayan (~nontrivial) ünsüz ile. En eski Altayca kelime başı koruyucu ünsüzün tarihi yansıması vardır. Çuvaş Türkçesindeki işaret zamirleri şöyle karşılaştırılabilir: *ku, kvv-* "bu yakındaki, somut"; *šavb* "bu, şu, artgönderimsel", *vbl* "şu, o".

apa-n vasıta - Çuv. *epp-i-n* (3. şahıs vasıta hali) "demek ki, böylece, dolayısıyla, demek oluyor ki" ~ en eski Türkçe *epa "yön, taraf, uyum, ahenk, uygunluk, uygun durum", "ne..., ne..." bağlacı, *epa-liy "uygun, rahat". Bu tamlamada *ʒō-apa-n*, tamamen Çuvaş Türkçesindeki yapıya uygundur *epp-i-n* < "apb-ə-n" 3. şahsa işaret eden unsur çıkartılmıştır, yerine somut işaret zamiri konmuştur. Yani; "bu durumda, bu nedenle" demektir. Çuvaş Türkçesi, en eski Türkçedeki kısaltılmış son sesi yansıtmaktadır. Bu, morfonolojik nöbetleşmeden görülmektedir. Son ünlünün yokluğu durumunda "abən" olurdu; yani ünlü uyumunun bozulması ve ünsüzün ötümlüleşmesi görülürdü. Kısaltılmış art sıra son ses, yazıtta tam bir *a* sesi gibi gösterilmiştir. Bu da Preslav yazıtındaki imlâyla hemen hemen örtüşmektedir.

tesi, tesi - Çuv. *te-ze* (zarf-fiil) "diyerek, söyleyerek", dolaylı konuşmanın göstergesi = "dedikleri gibi, diyor ki". Bu, Standart Türkçedeki *de-p kelimesinin tam analogudur. Standart Türkçedeki *-p'nin işlevindedir. En eski Türkçedeki ünlü ile biten tek heceli fiile denktir: *de-j- (-j- fiildeki boşluğu doldurma işlevini yerine getirmektedir, bu yüzden Çuvaş Türkçesinde "ta- yerine te- (ta-j-)'tir.

-si tamamlanmış zarf-fiildir - Çuvaş Türkçesinde: -za / -sa. Standart Türkçedeki karşılığı *-p'dir.

žiGetö-Gi (emir kipi) - Standart Türkçede *jeget- “üstün gel-, kazan-, ün kazan-” (TT, Man., MK, Suv.), “iyileştirmek, yüceltmek (mesela; aşağılanmış bir adı)”. En eski Türkçedeki *jeγ kelimesinden türemiştir. Çuv. *šij*. Çağdaş Çuvaş Türkçesinde dönüşlü fiil çatısının sadece kalıntıları vardır: dar (!) ünlülü, *šijən-* (*šijənžex* “bunun üstüne”). Preslav yazıtında aynı *i* için tek karşılık en eski Türkçedeki **ę* sesidir, edebi Çuvaş Türkçesinde *i* sesini yansıtır. (İlk hece dışında -*o*- Preslav yazıtında Çuvaş Türkçesindeki kısalmış seslere denktir). Çuvaş Türkçesindeki -*fi*- (daha sonra yanındaki ünlülere göre -*v*- ya da -*j*-’ye dönüşmüştür) burada -*G*- olarak geçer. *ž*- yerine kelime başındaki *ž*- Çuvaş Türkçesinin tarihi ses bilgisiyle açıklanabilir. Mesele şu ki, Çuvaş Türkçesinde sızıcı seslerin (~affrikat) (diş sesleri dâhil) tarihi yumuşaması (~palatalization) gerçekleşmiştir. Eski *(-)č- sesi **i*, **i*, **ę* ünlülerden önce (-)č- sesine dönüşmüştür. Görülüyor ki, Bulgarcanın bir kısmında bu palatalizasyonun kuralları, eski yumuşak sızıcı sesin devamını da kapsıyordu. Bu ses, Standart Türkçede **j*- ve **ž* işaretli pozisyonda *ž*-’yi yansıtıyordu, ünlülerden önceki yumuşama durumunda *ž*- ~ *ž*-’dir. Bu biçim, bir emir şeklidir.

-**Gi** - emir kipi 2. sg. -Çuv. klitik- -*ya* ~ Standart Türkçede *-*y*(n), *-*y*(l) vb. Yazıttaki zarf-fiil -*i*, Çuvaş Türkçesindeki -*a*’ya denktir. Bu durum, Çuvaş Türkçesinin karakteristik özelliklerinden biridir.

buta “kap” - Standart Türkçede **bota* “kap, kâse, saksı” (Çağ., Özb. *bota*, Kırg. (güney) *pota*, Farsçada da aynı anlama gelen *bota* var). Çuvaş Türkçesinde tespit edilmemiştir. En eski Türkçedeki **o*’nun *u* olarak yansıtılması aynı Preslav yazıtındaki gibidir. Orada *tul-či* “doldurdu, tamamladı”, en eski Türkçedeysse **döl*-’tır.

ul klitik olarak - Çuvaş Türkçesinde *vbl* 3. şahıs zamiri ~ Standart Türkçede **ol*. Çağdaş Çuvaş Türkçesindeki *jivbš vbl* “ağaç o” ve Standart Türkçedeki *ayač ol* “ağaç o” özellikle Orta Çağ yazıtları için tipik örneklerdir.

taGro-Gi (emir kipi) “devirmek, çevirmek ve koymak” - Çuv. *таҫа- / таҫа-* ~ Standart Türkçede **deyir*-. Burada aynı Çuvaş Türkçesinde ve Preslav yazıtında olduğu gibi en eski Türkçedeki **e*- ve -*a*- olarak yansıtılmıştır. Çuvaş Türkçesindeki -*fi*- (sonradan -*v*-’ye dönüşmüş olan ses) **ži Getö-Gi** kelimesinde olduğu gibi -*G*- olarak verilmiştir.

ici-Gi (emir kipi) “içmek, içip bitirmek” - Çuv. *ăš* ~ Standart Türkçede **ič*-. Preslav yazıtında olduğu gibi *i*- ile en eski Türkçedeki **i*- verilmektedir, Çuvaş Türkçesinde *ă*’ye denktir. (*žit* “yedi”, *ičirGon* “özenle çalışan”). İkinci kısalmış (otomatik olarak burada *ı* “yota” ile verilmiştir). Belki de bu bir imlâ hilesidir.

Kabın bulunduğu define, çoğu arkeoloğun fikrinde *Avarlara* aittir. Genel olarak, kabın etrafındaki dairesel yazı, Tuna Bulgar Türklerinin Grekçe imlâ prensiplerine göre okunmalıdır. Bu dairesel yazı, Türk dillerinin Bulgar dalına ait tipik bir ses ve şekil bilgisini yansıtmaktadır. Kap, kadeh kaldırma veya tokuşturmayı ifade etmektedir:

“Eğer knez isen, bu durumda, demek ki, şereflen!

İşte - kap, bu durumda, devir ve iç! Demek ki”

Veya;

“Knez, dolayısıyla, demek ki, layıkıyla davran! (~ şereflen!)

İşte - kap, dolayısıyla, devir ve iç, demek ki”

Çuvaş Türkçesine aktarılsa şöyle olurdu:

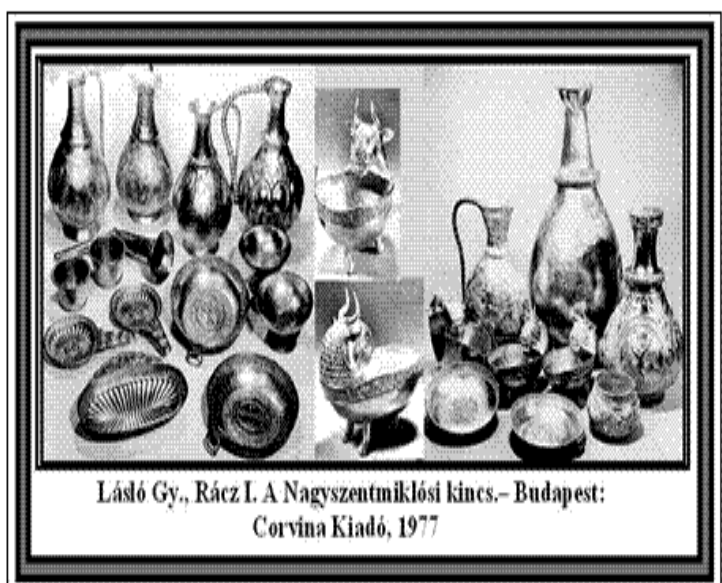
*Pul¹ee eppin (© śav ab²n) teze *śijet-xa!

*puta vbl eppin (© śav ab²n) tav³r-ya, əś⁴-xe teze.

Avar dili, Bulgarcaya has ses ve şekil bilgisine sahip olduğundan Bulgarcanın lehçelerinden biri olarak kabul edilebilir. Görünüşte, Macarcadaki Bulgarca alıntılarının sayısının çokluğu, Macarların yeni vatanlarına göçleri esnasındaki kısa süreli bir irtibatın ürünü değildir. Transilvanya ve Pannonia’daki Avarca alt katmanının yansımasıdır. VI. yy.’dan IX. yy. başına kadar bu topraklarda, Avar Kağanlığı’nın etkisi vardı. Kaybolmuş Avarlar, ana etnik grubun göçebe nüfusu olarak sadece yeni bir göçebe Macar topluluğu içine karışmış ve onlara, yüzden fazla kelimeyi miras bırakmıştır. Mesela; Macarcada, *polgár* “vatandaş” kelimesinin olması tesadüf değildir. Bu kelime, en eski eserlerden itibaren bilinmektedir: 1229 / 1550 “de villa Pulgar”, 1234 / 1243 *Palgar*, 1292 *Polgaar*, 1329 *Palagar*, 1332-7 *Polkar* ve *Pulkar*, 1372 / 1448 *Polgarok* vs. tek bir kere 1574’de çift -r- ile rastlanır: *porgarokkal*. Bu kelime için şöyle anlamlar verilmektedir: “şehirli, vatandaş”, 1445, 1525, 1640 yılında “kâfir”, 1740 yılında “köy hizmetlisi, haydut”, “küçük yargıç (mübaşir?)”, 1774 yılında “köyde toprak sahibi, mal sahibi”. Geleneksel etimoloji, bu kelimeyi Almanca *Bürger* “şehirli” kelimesi ile bağdaştırmaktadır (MNETS II 1976: 242-243). Ama bunun için sonantların beli olmayan aykırılışmasını, kelime başı ünsüzünün belli olmayan sertleşmesini ve ses uyumunda anlaşılmayan art sıraya geçişi göz önünde bulundurmamak gerekir. Bu heceyi, *Bulgar* etnonimi ile karşılaştırırken ve bu etnonimiye sosyal statü bildiren kelime olarak yeniden anlamlandırırken dikkatli olmak gerekir. Böylelikle kaydedilen anlamlar daha anlaşılır hale gelir.

Macarcada asli ötümsüz-patlayıcı *p*- sesinin olmadığını söylemek gerekir; ancak tarihi Bulgarizmelerin bir kısmı bu ünsüz ile karşılaşır (krş: Mac. *pici(ke)* “ufacık, küçücük” - Çuv. *pəžək*, Mac. *pólya* “zarf, bandaj, kundak / bebek bezi” - Çuv. *pije* “bezlemek / kundaklamak”, Mac. *por* “toz” - Çuv. *por(ʷ)* “tebeşir”, *pete* “yumurta (hücre), testis” - *pədə* “hamile” vb.). Bunun dışında ilk Avar hükümdarının adı *παλαν*- idi, Grekçede kelime başı *p*- verilmiştir. Bu isim, Çuvaş Türkçesinde (~Bulgarca) *pojan* “zengin, zengin züppe” ile bağlantılıdır, Standart Türkçede kelime eksizdir: **bāj*. Yani bu da Bulgarca bir kelimedir. Bundan başka Slav dillerindeki eski Bulgarca alıntılarının bir kısmı, kelime başı *p*- sesine sahiptir. Mesela; *pirogʷ* © Standart Türkçe

**börek*, Çuv. *püre-meč* “üstü peynirli açma, içi açık börek”, *pa-pörtb* “mabedin giriş odası” • Çuv. *pürt* (Kuzey Batıda *pört*) “ev, kulübe”, Standart Türkçe **barq*, *piruka* (Lehçe *pieruka*) “peruk, takma saç, saç şekli”, İtalyanca *perrucca*, *parrucca* • Standart Türkçe **bör(ü)k* “şapka”. Herhalde bu, birinci hecedeki yuvarlak sesin Bulgar Türkçesindeki izidir.

KAYNAKÇA

- BAYÇOROV, S. Ya. (1989), *Drevnetürkskiye runičeskiye pamyatniki Yevropy (Avrupanın Eski Türk Runik Yazıtları)*, Stavropol Stavropolskoye knijnoye izd-vo.
- BENZING, J. (1986), *Yazıki gunnov, dunayskih i voljskih bulgar (Hunların, Tuna ve Volga Bulgarlarının Dilleri)* (Almancadan çeviri: Benzing J. Das Hunnische, Donaubolgarische und Wolgabulgarische (Sprachreste)., PhTF. T. 1, 1959), Zarubejnaya türkologiya, vıp. I, Drevniye türkskiye yazıki i literaturnı, Moskva Nauka.
- CLAUSON, G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford The Clarendon Press.
- ÇAĞAŞLA-VIRASLA SLOVAR (1985), (*Çuvaşça Rusça Sözlük*), Moskva Russkiy yazık.
- DREVNETYURKSKİY SLOVAR (1969), (*Eski Türkçe Sözlük*), Leningrad Nauka.
- ERDAL, M. (1988), *The Turcic Nagy-Szent-Miklos inscription in Greec letters* // AOH 42, pp. 221-234.
- HAMPEL, J. (1885), *Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklos sogenannter "Schatz dez Atilla"*, Budapest.
- HELİMSKİY Ye. A. (2000), *On probable Tungu-Manchurian origin of the Buyla inscription from Nagy-Szentmiklós* - Studia Etymologica Cracoviensia, V, 43-56.
- LEVITSKAYA, L. S. (1976), *İstoričeskaya morfologiya çuvaşskogo yazıka (Çuvaş Türkçesinin Tarihi Morfolojisi)*, Moskva Nauka.
- MNETSZ (1976), *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótara*, III-dik ktet, Budapest Akademiai kiado.
- MUDRAK, O. A. (2005), *Zametki o yazıke i kulture dunayskih bulgar (Tuna Bulgar Türklerinin Dili ve Kültürü Üzerine)*, Aspekti komparativistiki 1, Orientalia et Classica, Moskva PTTY.
- MUDRAK, O. A. (1993), *İstoričeskiye sootvetstviya çuvaşskih i türkskih glasnuh. Opıt rekonstruktsii i interpretatsii, (Çuvaşça ve Türkçe Ünlülerin Tarihi Denklikleri. Yeniden Yapılanma ve Yorumlama Deneyimi)* Moskva.
- MUDRAK, O. A. (1987), *K voprosu o palatalizatsii naçalnuh soglasnuh v çuvaşskom yazıke (Çuvaş Dilinde Ön Ünsüzlerin Palatalization Meselesi Üzerine)*. Voprosı çuvaşskoy fonetiki i morfologii, Trudı Nİİ YALİE, Çeboksarı.
- MUDRAK, O. A. (1989), *Spetsifičeskiye drobleniya konsonantnuh refleksov v çuvaşskom yazıke, (Çuvaş Dilinde Konsonantların Spesifik Bölünmesi)* Lingvističeskaya rekonstruktsiya i drevneyşaya istoriya Vostoka, ç.1, İV AN SSSR, Moskva.
- NAGY-SZENT-MİKLOS (2000), *Komparativistika, Uralistika (lektsii i stati) (Karşılaştırmalı, Ural (Ders Notları ve Makaleler)*, Moskva Yazıki russkoy kulturi.
- SRAVNİTELNO-İSTORİČESKAYA GRAMMATİKA TÜRKSKİH YAZIKOV (2002), (*Türk Dillerinin Tarihi Karşılaştırmalı Grameri*) Regionalniye rekonstruktsii (Bölgesel yeniden yapılandırılmalar), Moskva.
- SRAVNİTELNO-İSTORİČESKAYA GRAMMATİKA TÜRKSKİH YAZIKOV (2006), (*Türk Dillerinin Tarihi Karşılaştırmalı Grameri*) Pratiürskiy yazık-osnova. (En Eski Türk Dili-Temel) Kartina mira pratiürskogo etnosa po dannım yazıka, Moskva Nauka.
- SSTMÂ (1975-1977), *Sravnitelnyy slovar tunguso-mançjurskih yazıkov (Tunguz-Mançu Dillerinin Karşılaştırmalı Sözlüğü)*, t. I, II Leningrad Nauka.